

Слободан Владушић

КЊИЖЕВНОСТ И КОМЕНТАРИ

Уйуїсїво за оружану їобуну

„Али човек је могао учествовати у тој будућности
ако одржава у животу дух онако како они одржавају
тело, и ако преноси другима тајно учење да су два
и два четири.“

Џорџ Орвел, 1984

*На овом месџу лежи онај чинџалац који никада
неће отворити ову књију. Он је овде заувек мрџав.*

*Тањи Владушић Рудић,
без које ова књиџа не би била написана*

ПРЕДГОВОР

Сећам се једног разговора са некадашњом пријатељицом и колегицом, са којом већ дуго нисам у контакту. (Нисмо се посвађали. Само сам се ја скинуо са *Facebook*-а). Причали смо о једном значајном српском писцу и ја сам јој указао на детаљ из његове најзначајније књиге. Тај детаљ је *очишћен*, али нико никада о томе није написао ни слово, иако о том писцу постоји хиљаде текстова. Сложила се у погледу тог детаља, али ми је казала да би је *расширили* када би о томе написала текст. Она је увек желела каријеру и то каријеру на америчким колеџима, па је израчунала да би јој такав текст шкодио. Наравно, никада га није написала и никада није написала ништа што би на било који начин могло да нашкоди њеној каријери.

То се види по њеним текстовима. Изгледају безлично и безначајно, јер такви и јесу. Њихова супстанца није у њима самима, већ изван њих, у тзв. „каријери“. У свакој реченици види се јасан рачун који боље од сваке цензуре обликује „истину“ текста. Јер „истина“ је ту увек посредована рачуном, а никада храброшћу да се она спозна и каже.

Има и других прича. Пре годину-две био сам позван на приказивање снимка једне представе о Црњанском, коју су играли ученици суботичке гимназије, 1993. године, на стогодишњицу рођења писца. Представа је била веома добра. Када се емитовање снимка завршило, пред гледалиштем су се појавили и глумци. Сада су то већ људи у средњим годинама. Сваки од њих би изашао на бину, а затим би казао како се зове и шта ради. Уместо једног од некадашњих глумаца, појавио се његов отац, који је поносно казао да његов син живи и ради у Хагу, па зато није могао да буде овде. На те његове речи сви су одједном почели да аплаудирају.

Сетио сам се „Ламента над Београдом“ и било ми је истовремено и јадно и жалосно да гледам те људе који *френтично* аплаудирају на вест да њихов пријатељ живи и ради у Холандији. Било је *довољно само њо*, да се каже да је он негде „напољу“, па да сви они заједно помисле како вреди више од свих њих. (Јер једни другима нису аплаудирали.)

Колико се сећам, отац тог човека није казао чиме се његов син тамо бави, али хајде да замислимо да тамо има академску каријеру. Да ли би то онда значило да и он тамо, као и моја колегиница, пише онакве безличне, прорачунате, политички коректне текстове, који постоје само да би мануфактурисао друштвени консензус, а још једно *безлично се* направило „каријеру“? Да ли смо и томе аплаудирали? Или смо аплаудирали функционалној интелигенцији научника који производи знање, без икакве свести, идеје или интересовања, о контексту и домашају знања које производи, јер га то не занима?

Има и других прича. Често размишљам о једном човеку који је у Немачкој зарађивао за живот, радећи у старачким домовима. Боловао је од једне незгодне болести, али је и поред тога био радикални леви-чар, што значи да је често излазио на улицу да би протествовао у корист права животиња, а против нуклеарног наоружања. Мени је био врло симпатичан и због ангажмана, као и због чињенице да није дозволио да га та болест *гејполицизује*. Иако је био на „левици“, тврдио је да поштује Немачку зато што полиција у тој земљи не сме да му упада у кућу без налога.

Сетим се понекад те његове апологије приватности и уређености Немачке, док читам текстове о томе како су нам имејлови под константном присмотром и како је могуће помоћу *smart* телевизора, попут телекрана у Орвеловој 1984, снимати и прислушкивати људе у близини екрана. Хоћу да кажем: заиста нема потребе да полиција улази у наше станове или да нас прислушкује неким смешним бубицама, као у немачком филму, оскарровцу, *Животији других* (*Das Leben der Anderen*, 2006). Она је већ ту, у нашим становима, и сви знају да је ту. Људи су ипак, мирни. Кажу да се присмотре не боје. Не зато што су храбри, већ зато што за себе мисле да су толико обични и безначајни да нема сврхе да их неко дира. То није само дијагноза њиховог садашњег стања. То је истовремено и обећање за будућност. Увек ћемо бити безначајни и безлични, а то значи да се никада нећемо бунити.

Оно што повезује ове три приче јесте апологија безличности и безначајности, која не зависи од места где се живи, ни од новца који се зарађује, већ од осећања властитог јаства.

Људи нису осуђени да буду безлични и безначајни, али они на то пристају, или чак желе да такви буду. То је један од конститутивних елемената нечега што бих назвао *сћањем Мејалолописа*. У стању Мегалопописа није чудно када вам једна жена каже – а да је нисте ништа ни питали – да она и њен муж неће имати деце, јер већ постоји

седам милијарди људи на овој планети. Ништа боље од ове реченице не потврђује рад Мегалописа у обликовању људске свести о властитој безначајности.

Када је реч о безличности, са књижевношћу ствари стоје потпуно другачије: иако се роман зове *Човек без својства*, тај роман је могао написати само Робет Музил. Да Лоренс Дарел није написао *Александријски квартеј*, нико га не би написао. *Хазарски речник* не би постојао да није постојао Павић. Да Црњански није написао *Хиџерборгејце*, нико други ту књигу не би написао. Да Андрић није написао *Проклећу авлију*, ни та књига не би постојала. Томе треба додати и Читаоца: са истом оном страшћу са којом чита такву књижевност, човек може да чита или слуша друге читаоце, који ће у неком књижевном делу видети нешто што је самом човеку било недоступно и што он сам никада не би уочио.

Књижевност је пуна имена. Књижевност је дебели именик, у коме се налазе, једни до других, писци, песници, критичари, читаоци.

Јасно је да *именик књижевности* није у дослуху са добом Мегалополиса и његовим форсирањем безличности и безначајности. Напротив, може се рећи да је оваква перцепција књижевности гест радикалног отпора Мегалополису. Отуда је Мегалополис развио читаву једну књижевну идеологију која треба да испразни књижевност од имена.

Тај процес ескалира постструктурализмом, а затим се наставља новим историзмом и постколонијалном критиком, да би привео се крају студијама културе које књижевност, заједно са студијама књижевности, отписују као нешто ирелевантно. Препричан *именима* теоретичара који су га спроводили, исти процес би могао да гласи овако: Мишел Фуко, Жак Дерида, Ролан Барт, Пол де Ман, Стивен Гринблат, Хоми Баба, а на крају... анонимна, али иронична „теоретичарка“ која се на једном скупу у Пољској, на помен Андрића и Црњанског, обраћа колегиници која је та имена изговорила, да би је подсмешљивим тоном питала: „Ви још верујете у реторику великих имена?“ Нисам наравно, свесно одлучио да изоставим име те несретнице; просто речено, заборавио сам како се зове. Ако се уопште и представила пре него што је поставила то питање. И то би имало смисла: човек који не верује у људска имена не би требало ни да се представља.

Мегалополис дакле, поставља питање: да ли у књижевности има имена, односно да ли уопште има великих/вредних књижевних дела и великих/вредних писаца? То питање је реторичко, што значи да се претпоставља да је одговор негативан. А онда следи наставак: „Не постоје

никаква велика дела по себи, све је то само културна конструкција.“ То није почетак расправе, то је крај расправе. Дакле, не постоје (велика) дела као таква, не постоје (велики) писци као такви, не постоје ни (велики) читаоци, као такви. Да ли је то и крај вредности? Наравно да не: постоје само блокбастери и бестселери, постоје само политички коректна дела која дају легитимитет Мегалополису и са тим би требало да се помиримо, то је крај нашег сентименталног васпитања, то је тренутак наше зрелости, тренутак у коме пристајемо на стање Мегалополиса и улазимо у онај низ безличих и безначајних људи који немају проблем са тим што их Мегалополис гледа преко *smart* телевизора, прислушкује преко *smart* телефона и што им чита имејлове. Ако пак, нека будала још буде говорила како постоји нека књижевна вредност, како постоје неки велики писци и читаоци, и тако даље, лако ћемо га преко наших каријериста, који пишу текстове на дигитронима, прогласити будалом. *Urbi et orbi*. А ко би то желео?

Ту долазимо до другог дела наслова ове књиге, који гласи: *коментари*. Наравно, то је алузија на Црњанскову књигу *Ишјака и коментари* (1959), која имплицитно сведочи о томе да су песме – *Лирика Ишјаке* (1919) – у једном тренутку постале недовољне. Црњански им је морао додати и коментаре. То значи да Црњански-песник сам себи више није изгледао као нешто довољно и заокружено. Црњанском-песнику је требало додати још нешто, што није поезија. То можда није ни књижевност у ужем смислу те речи. То су коментари: линк који живот прикључује на књижевност. Тиме се имплицира да књижевност никада није само књижевност.¹ Другачије речено: да би остала књижевност, књижевност мора да буде и нешто више од књижевности.

То важи и овде: питање да ли има великих писаца и великих књига, није *само* књижевно питање. То је *и* политичко питање. То значи да одговор не може да се црпи из неког „знања“ о књижевности, већ је он резултат политичке одлуке, која долази из оне ирационалне сфере политике где она не значи управљање према прописима, већ моћ доношења одлука. Треба, дакле, раскрстити са тим хором безимених

1 Црњански је то врло добро знао: „Не верујем у интерес великих народа према литератури малих народа, и није ми стало до литерарног успеха у иностранству. У иностранству сам видео како је довољно да један књижевник одржи један поздравни говор, у току неког конгреса, па да буде изабран за почасног доктора, једног од најчувенијих европских универзитета. Такви улазе у антологије великих народа.“ Милош Црњански, *Исиунио сам своју судбину*, БИГЗ, СКЗ, Народна књига, Београд, 1992, стр. 47.

каријериста који као „знају“ да нема великих писаца и великих дела, јер то није никакво знање, то је једна одлука, и то не одлука тог хора који понављају да имена нема, већ одлука Мегалополиса, кога хор безимених из рачуна прихвата.

Последице става да нема великих писаца и великих дела не завршавају се само у домену књижевности и зато књижевност није довољна. Зато су потребни коментари. Тек са коментарима постаје јасније да се питање о именима не тиче само књижевности, већ и свих нас. И то не нашег „стандарда“, већ наших живота. Ако књижевност остане без мноштва имена, зашто би тих имена било на било ком другом месту. То што их има у књижевности значи да је постојала одлука да их буде, па је, самим тим, имена било и у другим сферама људске цивилизације; рецимо, на прагу стана који припада мом немачком пријатељу, који управо захваљући томе што поседује име и презиме, има, још увек, *йраво* на своју приватност. Ако је мој пријатељ читао књиге или писао дневник попут Винстона Смита, јунака Орвелог романа (а јесте!) то је чинио зато што је одлучио да буде име и презиме. Самим тим он не пристаје на то да се његово име и презиме сведу на број који га означава.

Сви знамо којим људима су и када одузимана имена да би им се уместо тога налепили бројеви.

Ето зашто књижевност, сама по себи, није довољна и зашто се ова књига зове *Књижевности и коментари*. Питање књижевности, односно питање *концепција* књижевности, није питање које се тиче само стручњака за књижевност. Читати књижевност, писати књижевност, говорити о књижевности, не значи тек бити професионалац или упражњавати књижевност као неки хоби, попут пецања, на пример. Књижевност је уткана у наш живот, у нашу слику света, у наш концепт вредности, у оно што смо спремни да урадимо, или што нисмо спремни да урадимо. Притом, не мислим на неко појединачно књижевно дело које нам мења живот, или нам говори како треба да живимо. То не. Реч је о томе да је сама *институција књижевности* – сачињена колико од писања толико и од читања и вештина које то читање развија у човеку – способна да нешто *суштински* промени у нашем животу. Може да га учини лепшим, интензивнијим, смисленијим, бољим, часнијим. Упркос Мегалополису. Зато књига о књижевности, попут ове, јесте нужно и књига о животу, о томе како се може живети, како се може уживати у животу, како се у животу човек може борити за тај живот.

Мислим да је та веза између књижевности и типа живота јако важна. Дуго сам размишљао о томе да ли је ова књига сувише лична,

сувише уска, када покушава да дефинише шта је то личност, по чему се она разликује од роба (Мегалополиса), шта је то симболичка имовина, тестаментарно мишљење, у чему се искуство разликује од доживљаја. А онда сам схватио да у ова тзв. пост-идеолошка времена, идеолошко обликовање човека у роба Мегалополиса не почиње у сфери тзв. политике, већ много раније: у обликовању типа тзв. приватног живота, за који се наивно сматра да је мање више у власти индивидуе.

Зато ова књига причу о Мегалополису и ослобађању од њега започиње баш на том месту: у сфери обликовања приватног живота.

Тиме ова књига савим свесно улази у простор који контролише Мегалополис: простор индустрије „самопомоћи“, лајфкоучинга и свих оних квазипедагошких жанрова којима Мегалополис обликује приватне животе људи неосетно их дресирајући и претварајући у безличне, безначајне био-честице у наоко либералном окружењу, у коме им као нико не намеће концепт среће. А готово сви живе један наметнути концепт среће. И готово сви трпе оних 1% којима је стало само до *њихове* личне среће, по сваку цену. А та цена је јако, јако висока.

Ова књига зато има двоструку природу: она истовремено говори о књижевности, али говори и о људском животу у доба Мегалополиса. Зато се она може читати на три начина. Онај ко је заинтересован *само* за књижевност, може да чита само ЕСЕЈЕ о књижевности који заузимају значајан део ове књиге. Онај пак ко жели да види какав то концепт живота нуди књижевност, може да чита само КОМЕНТАРЕ. По потреби, може да прочита и неке од есеја из књиге који су у коментарима поменути. Најзад, постоји и трећи начин читања: од почетка до краја. Тако ће се добити ефекат с краја *Хазарској речника*. Књижевност и живот ће се *годирнути* и читаоцу ова књига више неће бити потребна. Родиће се личност.

На крају овог предговора желео бих да поменем моје професоре, старије колеге, пријатеље од којих сам имао прилике да наследим доста тога: Борислава Маринковића, Славка Гордића, Николу Страјнића, Бојану Стојановић Пантовић и Саву Дамјанова, као и Александра Јеркова, Александра Јовановића, Петра Пијановића, Миливоја Ненина, Ивана Негришорца, Горана Радоњића, Алу Татаренко и Горану Раичевић, те Гојка Тешића, коме дугујем особиту захвалност не само за бројне разговоре о књижевности из којих сам доста научио, већ и зато што је подржао књигу *Црњански Мејалололис*, на коју се ова књига скромно наставља.